

ალექსი ყორღანიძე

დიგლოსიის ზოგიერთი ასპექტი არაბულში ქართულსა და გერმანულში

ყოველი მეცნიერება ენის მიმართებაში თავისი, სპეციალური მეთოდის გამოყენებით ხასიათდება. ენას სწავლობს ლინგვისტიკა, ლოგიკა, სოციოლოგია, მათემატიკა, ფსიქოლოგია, ანთროპოლოგია, მედიცინა, კულტუროლოგია. ენის ეკოლოგია, პირველ რიგში, სოციოლინგვისტიკის მეთოდისა და პრინციპების გათვალისწინებას მოითხოვს (ა. შვაციერი 1978:23). სოციოლინგვისტიკის მიზანია იმ პრობლემების შესწავლა, რომლებიც სოციალურ გარემოში ენის არსებობასთანაა დაკავშირებული (ა. შვაციერი 1978:27) ორი ერი ზოგჯერ ერთ ენას იყენებს, მაგალითად, ავსტრიელი და გერმანელი ერები სალიტერატურო გერმანულს იყენებენ, მაგრამ, **როგორც წესი, ერთ ერს ორი ისტორიული დედაენა არა აქვს;** გარდა ამისა, ძირძველი ერების დედაენა მათ მიერ შექმნილი სახელმწიფოს სახელმწიფო ენაცაა.

ისტორიულ ვითარებაში ენა ნაწევრდებოდა ტერიტორიულ დიალექტებად. ზოგიერთი დიალექტი დროთა განმავლობაში ენად გადაიქცეოდა. მაგ., რომის იმპერიის დაშლის შედეგად რამდენიმე სახელმწიფო წარმოიშვა, ხოლო ლათინურმა ენამ დასაბამი მისცა რომანული ენების ჯგუფს; დასაწყისში თითოეული ეს ენა დიალექტებს წარმოადგენდა. რომის იმპერიის ნანგრევებზე პრაგერმანული ენის რამდენიმე დიალექტი საფუძველად დაედო გერმანულ, ნიდერლანდურ, შვედურ და სხვა გერმანიკულ ენებს. მეორე ეტაპზე რომანულ ენებსაც და გერმანულ სალიტერატურო ენასაც თავისი დიალექტები გაუჩნდა.

პრასემიტური ენის დიალექტები შესაბამისი ენების საფუძველი აღმოჩნდა, რომელთაგან, აკადემიკოს გიორგი წერეთლის აზრით, მთავარია არაბული სალიტერატურო ენა. დროთა განმავლობაში დიალექტები გაუჩნდა სალიტერატურო არაბულ ენასაც.

საუკუნეების წინ არსებობდა საერთოქართველური ენა, რომელიც გააგრძელა სალიტერატურო ქართულმა ენამ - ქართველთა ეროვნულმა ენამ. საერთოქართველური ენისგან წარმოიქმნა ასევე, დასავლურქართული და აღმოსავლურქართული კილოები. შემდგომ ეტაპზე კი დასავლურქართული კილოები გაიყო ზანურ და სვანურ კილოებად.

სამეცნიერო ლიტერატურაში საკამათოა ენისა და კილოს გამიჯვნის კრიტერიუმი. ჩვენი აზრით, ენად შეიძლება ისეთი ისტორიული წარმონაქმნი ვაღიაროთ, რომელიც მოიცავს გარკვეულ ტექსტებსა და სასაუბრო მასივებს, ტექსტებია ეკლესიური, მხატვრული, დიპლომატიური, მეცნიერული, მათ შორის - იურიდიული, ფილოსოფიური, მათემატიკური.

ეროვნული ენა გამოყენებულია ამ ენის სხვადასხვა შინაური დიალექტის წარმომადგენელთა კონტაქტისას, სკოლაში, სასამართლო პროცესის წარმართვისას, ტელეგადაცემებში, პოლიტიკურ დისკუსიებში. პრესაც სალიტერატურო ენაზე გამოდის. რაც შეეხება დიალექტს, ის ყოველთვის არასრულყოფილია სოციალური თვალსაზრისით: მას არასოდეს იყენებენ ამავე ენის სხვა დიალექტის წარმომადგენლებთან კონტაქტისას, სკოლაში არ გამოიყენება (საფრანგეთში სკოლაში რომელიმე დიალექტზე საუბარიც კი სასტიკად აკრძალულია). პრესაში ზოგჯერ დიალექტურ ფრაზებს იუმორისათვის იყენებენ, ხოლო მეცნიერები ფოლკლორის ჩანაწერებს აქვეყნებენ გარკვეულ კრებულებში. ეს ეხება გერმანულსაც, არაბულსაც და ქართულსაც; მოკლედ, **დიალექტი შეზღუდული ფუნქციის ენაა**. ყოველ სალიტერატურო ენას ახლავს რამდენიმე დიალექტი.

არსებობენ ეროვნული ენისაგან ძლიერ დისტანცირებული დიალექტები: ჩრდილოეთ გერმანულის რეგიონის „პლატდოიჩი“ (ქვემოგერმანული), ქართული ენის სვანური დიალექტი, არაბული ენის მაროკოული ან ჩადის დიალექტები;

არის საშუალოდ დისტანცირებული დიალექტები: შვაბური გერმანული, მეგრული, ეგვიპტური არაბული დიალექტი;

არსებობს მცირედ დისტანცირებული დიალექტები: საქსონური გერმანული დიალექტი, ქართული ენის აჭარული დიალექტი, არაბული ენის სირია-ლიბანის დიალექტი.

ზოგი კილო განსაკუთრებული შესწავლის საგანია; მაგ.: წოვა-თუშური მეტყველება, ლეონ ბრიუნოს მიერ ხელოვნურად შექმნილი „საერთო-არაბული დიალექტური ენა“ (გიორგი წერეთლის ტერმინოლოგიით ლეონ ბრიუნოს ენა), ენა „იდიში“ (რომელიც გერმანულ დიალექტურ სუბსტრატზე ივრითის გარკვეული ლექსიკის „დამყნობითა“ აღმოცენებული) და სხვ.

ქართულმა ენამ დიდი ისტორია გაიარა, ჰქონდა ნათესაობა თუ კონტაქტი მრავალ კულტურულ ენასთან (ნ. ბენდუქიძე 1973:20; გ. გიორგაძე 1983:48). საინტერესოა წოვა-თუშების ვაინახურ-ქართული ორენოვნება, სვანური დიალექტის კონტაქტები ჩრდილო-კავკასიურ ენებთან, ქართული სალიტერატურო ენის კონტაქტები სემიტი და ირანული მოდგმის ერებთან...

ქართული ენისა და ქართველი ერის ისტორია ურთიერთგანმსაზღვრელია. ქართველი ერი 25 საუკუნეზე მეტი ხანია არსებობს და არა - XIX საუკუნიდან, როგორც ეს მარქსისტების მცდარი თეორიის მიხედვით ივარაუდებოდა. აღვნიშნავთ, რომ ზოგიერთ ერთან შედარებით, რომელთა წარმომადგენლებიც ჭაობებსა, ტყეებსა თუ სტეპებში გადაადგილდებოდნენ, იმ დროს ჩვენმა წინაპრებმა რკინის დამუშავების ტექნიკა გამოიგონეს, ხორბალი გამოიყენეს და ბიბლია თარგმნეს.

ქართული ენა ყველა კულტურული კახელის, იმერელის, შავშელის, მეგრელის, სვანის თუ გურულის ენა იყო თავიდანვე და უკლებლივ ყველა ღირებული თხზულება საქართველოს ყველა კუთხეში ამ ენაზე იქმნებოდა და არა ქართლურ, სვანურ, ლაზურ თუ მეგრულ დიალექტზე. ლაზის, სვანის, მეგრელის, კახელის დედაენა ქართული იყო, ხოლო ოჯახში, ბაზარში, ქუჩაში ისინი თავიანთ საშინაო სასაუბრო ვარიანტს იყენებდნენ. ასე იყო გერმანიაშიც, ასე იყო არაბეთშიც, საფრანგეთშიც და ა.შ.

მსურს ტიპოლოგიურად განვიხილო ქართულის, გერმანულის და არაბულის ზოგი დიალექტური ენობრივი მოვლენა; საანალიზოდ ავიღებ ჩრდილო-გერმანული დიალექტის (პლატდოიჩის), ქართული ენის მეგრული დიალექტისა და არაბული ენის ეგვიპტური დიალექტის მონაცემებს:

ქართული ენა, მისი მეგრული დიალექტი, ისევე როგორც არაბული ენა და მისი ეგვიპტური დიალექტი, გამოირჩევა ზმნური ძირების სიმრავლით, ვერსიის კატეგორიის არსებობით, რასაც გერმანული სალიტერატურო ენა და “პლატდოიჩი” მოკლებულნი არიან. ქართულში (და მის დიალექტებში, მათ შორის, მეგრულშიც) საშუალო რაოდენობის ბრუნვებია (განსხვავებით ფინური ან უნგრული ენებისა, სადაც 20-მდე ბრუნვაა). ბრუნვათა დიდი ნაწილი ერთგვარადაა გაფორმებული სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში, თუმცა, თანამედროვე სალიტერატურო ენისგან განსხვავებით, არის მეორეული განსხვავებანი; კერძოდ, ზოგი კილო ინარჩუნებს არქაული ქართულის მონაცემებს; მაგ., მეგრული და ხევსურული ინახავს ძველი ქართულის ვითარებას მიმართულებითი ბრუნვის გაფორმების ასპექტით; ასევე, ძველი ქართულის მსგავსად, მეგრულსა და სვანურ კილოებში არ არის გაფორმებული წოდებითის ფორმა და სხვ. შდრ., მეგრული მასალა:

„ქობძირი ძღაბი დო ქიდუძანი: - ძღაბი, მუჭორენა სკანიანფე?“ (დავინახე გოგონა და დავუძახე: - გოგონა, როგორ არიან შენები?); **„ამხანაგფე, მიდაბრათ!“** (ამხანაგებო წავიდეთ); **„ჯიმალეფი, ჯგირო ორდათ!“** (ძმებო, კარგად იყავით!).

სალიტერატურო, ერგატივის საკითხიც:

ერგატივი საერთოქართველური ბრუნვაა, მაგრამ ამ ბრუნვის ნიშანი ფორმირდება საერთოქართველურის დიფერენცირების შემდეგ; კერძოდ, მეგრულში ერგატივის ფორმანტია **-ქ**, სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტთა დიდ ნაწილში - **-მ/-მა**, ოღონდ მეგრულსა და გურულ დიალექტებში (ასავე, ლივანურში, მაჭახლურში, აჭარულში...) ერგატიული ბრუნვა გარდაუვალი ზმნების ქვემდებარეცაა განსხვავებით ქართული სალიტერატურო ენისა და ზოგი სხვა ქართული დიალექტისაგან.

არაბულ სალიტერატურო ენაში სამი ბრუნვაა, ეგვიპტურ დიალექტებში - ორი, თუმცა მეორე ბრუნვა შეზღუდული ფუნქციისაა; მაგალითები:

„Bismillaahi-r-raḥmaani-r-raḥiim; el-ḥamdu li-l-laahi, rabbil-‘aalamiin“ (სახელითა ალაჰისა, მოწყალისა, მწყალობლისა; დიდება ალაჰს, სამყაროთა მეუფესა); „uriidu xubzan“ (პური მინდა); **ეგვიპტურ დიალექტში**: raah axuuya (წავიდა ჩემი ძმა), ‘aawiz ‘eesh (პური მინდა), el-miraya btaa‘ il mara bta‘it ir-ragil-da (ამ კაცის ცოლის სარკე) (ა. მასიპი...1982:30-50).

„პლატდოიჩში“ გერმანული სალიტერატურო ენის ბრუნვების მხოლოდ ნაწილია წარმოდგენილი; მაგ.: Den tüdel di ook diyn smuken raden slips üm (გერმ.:Denn binde dir auch deine hübsche rotte Krawatte um), Ik weet dat (Ich weiss das), Keen tweten buddel knalrööm? (Keine zweite Flasche Sekt?) Sitt ik axten-t stüür, oder wullt yuu? (sitze ich hinter dem Steuer, oder willst du?).

„პლატდოიჩში“ გერმანულის მრავლობითის ფორმების ნაწილია შემორჩენილი, განსაკუთრებით ფორმანტ -S-ით გაფორმებული, მაგალითად: slietels (გასაღებები); deels (ნაწილები).

ეგვიპტურ დიალექტში მრავალი საერთო არაბული სიტყვა არსებობს, რომლებიც დეფორმირებულ სალიტერატურო არაბულის სიტყვებს ჩამოჰგავს. მაგალითები: aktar (უფრო მეტი), been (შორის), inta (შენ), kattaar xeerak! (დიდად გმადლობთ!), ahlan-biik! (კეთილი იყოს შენი მობრძანება!).

არის სპეციფიკური დიალექტური სიტყვებიც: zayyak (როგორა ხარ), eeh (რა), gawaab (წერილი), shaaf (დაინახა), eesh (პური)...

პლატდოიჩში ინგლისურის მსგავსი სიტყვებია: mank (zwischen, ინგლ. among), söven, (ინგლ. seven), leider (ინგლ. later), hei (Er, ინგლ. he) (ნ. სირიაქსი 2001:18-40).

მეგრულში მრავალი საერთო-ქართული სიტყვა მოიძიება, რომლებიც დეფორმირებულ სალიტერატურო ქართულის სიტყვებს ჩამოჰგავს; მაგ.: ვითი (ათი), რე (არის), მორთი აშ! (მოდის აქ!), ქობალი (პური; შდრ. ქართულ სალიტერატურო სიტყვას **ხორბალი**), რუო (რვა); ჩხოუ („ძროხა“). სამაგიეროდ, მეგრულმა დიალექტმა შემოგვინახა კვირის დღეების უძველესი ქართველური ტერმინები, რომლებიც სალიტერატურო ენამ დაკარგა: ჟაშხა (წარმოშობით - ბჟაშ დღა, ქართული სალიტერატურო ენის „მზის დღე“, „მზისა“), თუთაშხა („თუთაშ დღა“, „მთვარის დღე“ = ორშაბათი) და ა. შ.

მეგრულში, სხვა კილოების მსგავსად, არის სპეციალური, ადგილობრივი, დიალექტური სიტყვებიც (რომელთა ნაწილი, შესაძლოა, სალიტერატურო ენაში დაკარგული სიტყვების ფარდი იყოს: ხირუა (პარვა, ქურდობა), ლაიტი < ლაზუტი? „სიმინდი“), მუშენი, (რატომ), ჩხომი (თევზი; შდრ., *ჩხამა „თევზი“)...

პლატდოიჩისა და სალიტერატურო გერმანულის (ზოგადად, სამხრეთ გერმანულის - ჰონდოიჩის) **რეგულარული ბგერათშესატყვისობის მაგალითებია:** p - f, k - ch, t - d... კონკრეტულად: lopen - laufen (სირბილი), ik mook-ich mache (მე ვაკეთებ), deel - teil(ნაწილი)...

რეგულარული ბგერათშესატყვისობის თვალსაზრისით თვისობრივად ანალოგიურია სალიტერატურო ქართულისა და მეგრული კილოს მონაცემებიც; თუმცა, რაოდენობრივად მეგრულში უფრო ცოტა შეიძლება იყოს სახეშეცვლილი ფორმები; მაგ., ბგერათფარდობა: ა - ო მხოლოდ 18%-ის ფარგლებშია.

ეგვიპტურ დიალექტში საერთო-არაბულ ბგერას q ენაცვლება ჰამზა, ხოლო საერთო-არაბულ ბგერას j ენაცვლება g, მაგალითად: qalbii - 'elbi (ჩემი გული), jamiila- gamiila (ლამაზი ქალი) (ნ. იუშმანოვი 1985:30).

საინტერესოა ზმნის ფორმების წარმოებაც: ქართველურ ქვესისტემებში ზმნური ფორმების აგებულება თვისობრივად ერთგვაროვანია, თუმცა არის დიალექტური სხვაობებიც:

სალიტ. ქართ.: ვ-წერ, წერ, წერს, ვწერ-თ, წერ-თ, წერ-ენ
მეგრ.: ვ/პ-ჭარუნქ, პჭარუნქ, ქარუნს, ვ/პ-ჭარუნ-თ, პჭარუნ-თ, ჭარუნ-ა(ნ) /ვრცლად იხ., ტ. ფუტკარაძე... 2010:87-110/.

შეგვიძლია ვთქვათ, რომ **სტანდარტული ვარიანტებისგან პლატდოიჩიც, მეგრულიც და ეგვიპტური არაბულიც თვისობრივად ერთგვაროვნად განსხვავდება.** თუკი გერმანული და არაბული უმწერლობო იდიომები დიალექტებად კვალიფიცირდება, ასევე რატომ არ უნდა მივუდგეთ უმწერლობო ქართველურ ქვესისტემებს? რატომ უნდა გამოვაცხადოთ მეგრელები, ლაზები თუ სვანები უმწიგნობრო საზოგადოებებად? მით უმეტეს, ყველა მეგრელი, სვანი, თუ ტაოელი მრავალი საუკუნის მანძილზე ქმნიდა საერთოეროვნულ სალიტერატურო ენას და ამ ენით ქმნიდა ეროვნულ ქართულ კულტურას.

მაშასადამე, ლოგიკურია ვთქვათ; სხვადასხვა კუთხის ქართველების - მეგრელის, სვანის, კახელის... დედაენაა ქართული, მეგრული, სვანური, ლაზური, კახური და ა.შ. კი საშინაო მოხმარების დიალექტია.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გაგებინების მომენტი არ არის ენისა და დიალექტის გამიჯვნის საშუალება: ბელორუსულ ან უკრაინულ ენას ნებისმიერი რუსული ენის მცოდნე ადვილად გაიგებს, მაგალითად: Дяды – деды, Грамадны – Громадный, печінка куряча заморожена – Печенка куриная заморожена, Здоровенькі були (გამარჯობა!). იტალიაში გავრცელებულ ზოგიერთ დიალექტს ვერ გაიგებს სალიტერატურო იტალიური ენის კარგი მცოდნეც. მთავარია არა გაგებინების მომენტი, ან, განსხვავებანი ლექსიკასა,

ფონეტიკასა თუ მორფოლოგიაში, არამედ ის რომ დიალექტები ფუნქციურად შეზღუდულია, და, სწორედ, ეს არის მათი და შესაბამისი ენისგან გამიჯვნის საშუალება.

არ დაივიწყოთ, რომ საქართველო არის ევროკავშირის საბჭოს წევრი და ევროსაბჭოს რეკომენდაციები არსებობს, რომ „რეგიონალურ ან უმცირესობის ენაზე“ უნდა დაარსდეს სკოლები, ითარგმნოს მხატვრული ლიტერატურის საუკეთესო ნიმუშები, დაარსდეს გაზეთები და შეიქმნას ტელემაუწყებლობა. მაგრამ ევროსაბჭოს რეკომენდაციებში ქართველებს არ მოუწოდებენ, რომ აღიარონ სვანური, მეგრული ან ლაზური დიალექტები რეგიონალურ ენებად; ეს ქართველების ნება უნდა იყოს. შევევიძლია, ნ. დობორჯინიძესავით თუ ოლდენბურგელი პროფესორის - ვინფრიდ ბოედერივით მეგრულსა და სვანურს „ენები“ ვუწოდოთ და ამით ერთი ნაბიჯი გადავდგათ ამ „ენების“ მფლობელი საზოგადოებების დამოუკიდებელ ეთნოსებად, შემდეგ კი ამ „ეთნოსების“ მხარეების ავტონომიებად გამოცხადებისაკენ.

საყურადღებო ფაქტი:

ამასწინათ თბილისში ჩამოსული იყო **ვ. ბოედერი**; მას და ნ. დობორჯინიძეს ვესაუბრე: კარგად ვიცნობ ორივეს. ბ-ნი ვინფრიდი პერიოდულად მიგზავნიდა და მიგზავნის საჭირო სამეცნიერო ლიტერატურას, წიგნებსა და სტატიებს. საუბრისას ბ-ნი ვინფრიდიც, ქ-ნი ნინოც იცავდნენ იმ აზრს, რომ აუცილებელია, სვანებისა და მეგრელებისთვის სკოლები გაიხსნას თავიანთ „ენებზე“. საბედნიეროდ, მეგრელთა უმრავლესობა ამის წინააღმდეგია (ლ. ეზუგბაია... 2010:15).

მე მეორე გზა მირჩევნია:

მსოფლიოს ყველა ცივილიზებული ხალხის მსგავსად, **სოციოლინგვისტურად** განვიხილოთ ქართული სამწიგნობრო ენისა და ქართველთა ზეპირი მეტყველებების მიმართება; **შესაბამისად, დიალექტები ვუწოდოთ სვანურსაც, მეგრულსაც, ლაზურსაც...**

ჩემი წინაპარი - მამაჩემის ბაბუა, **ისტორიკოსი თედო ჟორდანი** იბრძოდა და მიაღწია, რომ აღკვეთილიყო ლოცვების თარგმნა მეგრულად. ჩემმა წინაპარმა კარგად იცოდა რუსული გეგმა; რუსეთის იმპერიას სურდა, ქართული სამწიგნობრო ენა, როგორც საეკლესიო ენა წაერთმია მეგრელებისა და სვანებისათვის.

თედო ჟორდანი იყო „დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკი“ (IV ჩინია რუსეთის იმპერიაში), ოგი დასავლეთ საქართველოს სამრევლო სასწავლებლების მთავარი ინსპექტორი ბრძანდებოდა, ამიტომ თედომ და სხვა პატიოსანმა პატრიოტებმა აღკვეთეს ანტიქართული საქმე.

სტატიას დავასრულებ ციტატით:

„მსოფლიოში ვრცელდება რუკები და კვალიფიკაციები, თითქოს საქართველო აჭარლების, ლაზების, სვანების, მეგრელების, თუშების და სხვათა ხელოვნური გაერთიანებაა, თითქოს ყველას ჩვენ-ჩვენი ენა და კულტურა გვაქვს. ამით უნდათ ჩვენი ერის სხვადასხვა

ეროვნულ გაერთიანებებად წარმოჩენა. აქედან კი სახელმწიფოს დაშლამდე ერთი ნაბიჯია... ეს არ უნდა დავუშვათ“ (საშობაო ეპისტოლე 2010) - ეს ციტატა აღებულია უშმინდესისა და უნეტარესის საშობაო ეპისტოლედან.

დამოწმებული ლიტერატურა:

- გ. გიორგაძე 1983 - გ. გიორგაძე, ათასი ღვთაების ქვეყანა (ხეთური ცივილიზაცია), თბილისი, 1983;
- ლ. ეზუგბაია... 2010 - ლ. ეზუგბაია, კ. გაბუნია, ჭ. ქირია, ენობრივი სიტუაცია თანამედროვე საქართველოში, თბილისი, 2010;
- საშობაო ეპისტოლე 2010 - უშმინდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს პატრიარქის ილია II, საშობაო ეპისტოლე, 2010;
- ტ. ფუტყარაძე... 2010 - ტ. ფუტყარაძე, ე. დადიანი, რ. შეროზია, „ევროპული ქარტია რეგიონული ან უმცირესობის ენის შესახებ“ და საქართველო, თბ., 2010;
- ა. მასიჰი 1982 - A. Masih, B. Fathy, B. El-Said, C. Killean, A comprehensive Study of Egyptian Arabic, The University of Michigan, Ann Arbor, 1982;
- ნ. სირიაქსი 2001 - Н. Сyriacs, Platdüütsch, Hamburg, 2001;
- ნ. ბენდუქიძე 1973 - Н. Бендукидзе, Хеттский миф: Вопросы Др. Ист., Тб. 1973;
- მ. კოროტკოვა 2003 - М. Короткова, Языковые Контакты: Перспектива XXI, V, თბ. 2003;
- ა. შვაიცერი 1978 - А. Швейцер, Введение в социолингвистику. Москва, 1978;
- ნ. იუშმანოვი 1985 - Н. Юшманов, Грамматика лит. арабского языка, Москва, 1985.

Aleks Zhordania

**Some Aspects of Diglossia in Arabic,
Georgian and German Languages**

Linguistic diglossia requires consideration of sociolinguistic methods. Language and nation are not always identical. Some nations possess and sometimes apply more than one language. Belgian and Albanian nations apply two literary languages, while Austrian and German nations apply one literary language. The article surveys the standard Georgian, German and Arabic languages and their colloquial diversities: Megrelian, Plattdeutsch, Egyptian (Cairo) dialects. Spoken language is either close or distant from the standard language. The author discusses phonetic and morphological deformations of colloquial language.